

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

- ³⁸ Никитюк Е. В. Социальная политика Афин после восстановления демократии в 403 г. до н.э. по декрету Феозотида // МНЕМОН: Исследования и публикации по истории античного мира / под ред. проф. Э. Д. Фролова. Санкт-Петербург, 2013. Вып. 13. С. 77.
- ³⁹ Humphreys S. C. The nothoi of Kynosarges // The Journal of Hellenic Studies. 1974. Vol. 94. P. 92, 94.
- ⁴⁰ Kamen D. Status in the classical Athens. P. 66.
- ⁴¹ Lape S. Solon and the institution of the «democratic» family form // The classical journal. Dec. 2002 – Jan. 2003. Vol. 98. No. 2. P. 122-124.
- ⁴² Plut. Sol. XXXVII
- ⁴³ Латышев В. В. Очерк греческих древностей. С. 190.
- ⁴⁴ Demosth. XL. 1-34.
- ⁴⁵ Silver M. Slave-wives, single woman and «bastards» in the Athenian Greek world. P. 172.
- ⁴⁶ Ober J. Mass and elite in democratic Athens. P. 249-250.

О. В. Одрін (Київ)

«ПІВНІЧНІ ГРЕКИ»: ШТУЧНИЙ ТЕРМІН ЧИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА РЕАЛЬНІСТЬ?

Чимало антикознавців вже віддавна слухно зауважують штучність традиційної концепції єдиної історії Давньої Греції, адже насправді вона являла собою сукупність окремих історій сотень полісів (і дополісних структур теж), дуже відмінних одне від одного за демографічним потенціалом, соціальним устроєм, структурою економіки тощо.

Один із відомих прибічників «мозаїчного» підходу, британський дослідник Пол Кертледж навіть видав експериментальну за структурою книгу «Давня Греція. Історія в одинадцяти містах»¹. Не сказати, що надто вже репрезентативно: немає там ані Самоса, ані Тараса, нема Кротона з Сібарисом, Фасоса чи Маронеї, немає жодного понтійського поліса – від Гераклеї Понтійської до Ольвії. Та, принаймні, це крок від ідеї про те, що «якщо ти знаєш один поліс (читай – Афіни), ти знаєш їх усі». Тим більше, коли мова йде про поліси «заморських» греків, з доволі віддалених регіонів, з їх специфічними природними умовами і негречьким населенням навкіл. А між тим, здається, добре відомо, який колосальний внесок у побудову того, що ми звемо античною цивілізацією, вони внесли – від ліричної поезії до філософії чи протонауки, від інженерної справи до агротехніки. Утім, в антикознавстві поступово формувалось уявлення

про те, що історія окремих регіонів грецького світу має цілком самостійне, а б сказав, самодостатнє значення, і не повинна розглядатись лише в темі «історія Великої грецької колонізації». Але шлях до такого розуміння був довгим і він досі не завершений, особливо коли йдеться про північно-східний вектор грецької колонізаційної активності. Але почати варто все ж не з північно-східної, а із західної частини грецького світу.

У 1948 р. британський антикознавець, австралієць за походженням, Томас Данбебін опублікував монографію (книжкова версія PhD дослідження) «Західні греки»². Ця книжка й досі лишається однією з найцитованіших праць з історії Великої Греції (в широкому розумінні), а її вплив на історіографію важко переоцінити.

Поза сумнівом, «Західні греки» Данбебіна аж ніяк не були взагалі першою узагальноючою працею з історії Великої Греції (найбільше на цю тему, що цілком логічно, писали італійці), але він був чи не першим, хто виразно змістив акцент із суто політичної чи культурної історії ще й на економічну, використавши наявні на той час археологічні джерела (це теж було тоді не надто звично). Його книжка охоплювала період від заснування грецьких апойкії до 480 р. до н.е. (до битви при Гімері), тобто час, коли (як він сам зазначав у передмові) політична взаємодія між сицилійськими та південноіталійськими полісами ще не була аж такою вагомою, але в економічному та культурному відношенні західні греки вже становили собою певну єдність. Окремі розділи монографії присвячено, відповідно, розгляду комунікацій, сільського господарства, торгівлі та виробництва західногрецьких полісів, причому Данбебін прагнув розглядати Велику Грецію як систему, не зводячи її лише до механічної сукупності окремих полісів. Такий підхід дав йому змогу прослідкувати різні складові формування комплексу зв'язків, наявність яких дає нам змогу вживати терміни «Велика Греція» та «західні греки» не як суто умовні, штучні, а як наповнені реальним змістом.

Звичайно, до того, як саме Данбебін окреслив коло «західних» греків, можна і претензії висловити. Слів немає, елліни Великої Греції цілком собі західні, але куди тоді поділися массаліоти або мешканці Емпоріона? Утім, їх відсутність мала і свою логіку, адже апойкії грецького «Дальнього Заходу» не мали особливо тісних зв'язків з державами Великої Греції. Сам же термін «західні греки» цілком собі прижився в літературі (згадаймо бодай відповідний розділ у третьому томі САН (Кембриджської давньої історії) авторства одного з найвідоміших фахівців з грецької колонізації Александра Грейема³. Дехто (як в англomовній, так і в італомовній історіографії) приймає

«вузьке» значення услід за Данбебіном, дехто (як-от італійський письменник та науковець Валеріо Манфреді) воліє додавати до переліку ще й греків «Далекого Заходу» (і навіть кіренців)⁴, але певний термінологічний консенсус все ж існує. А що ж з іншим вектором грецької колонізації – північно-східним? Тут все складніше.

Майже через 40 років після виходу книги Данбебіна, у 1986 р., ізраїльський дослідник Бенджамін Ісаак опублікував у Лейдені свою монографію (теж за докторською, як і Данбебін) «Грецькі поселення у Фракії до македонського завоювання»⁵. У передмові до цієї книжки, що має заголовок «Північні греки», Ісаак чи не вперше поставив питання про існування певної спільноти еллінських колоністів на північноєгейському та понтійському узбережжі, подібної до західногрецької. Сам Ісаак волів не надто розвивати тему, обмежившись, відповідно до назви книги, лише апойкіями єгейського і понтійського узбережжя Фракії, але постановка питання виглядала цілком перспективною, попри те, що джерелами історія північних греків забезпечена куди гірше, ніж західних (принаймні, коли мова йде про писемні). До речі, Ісаак вказує на певний парадокс: північні греки довго перебували в центрі уваги Афін, але ця увага стосувалась радше купців та військових, аніж письменників⁶.

Сам термін «північні греки», на відміну від «західних», в літературі не прижився. Дослідники воліють більше звертати увагу на взаємовідносини між греками та варварами, або між греками понтійських апойкії та їхніми метрополіями чи іншими державами Середземномор'я – від Афін до Єгипту, аніж на міжполісні зв'язки, наприклад циркумпонтійські. Між тим, без їх детального аналізу термін «північні греки» лишається сутою умовністю, такою собі історіографічною забавкою.

У цій статті я дозволю собі торкнутись лише грецьких апойкії узбережжя Чорного моря, залишивши в стороні поселення Північної Егеїди та берегів Пропонтиди. Чи являли останні певну єдність із чорноморськими – окреме і складне питання (десь так само, як і питання належності до західних греків мешканців узбережжя Провансу чи Каталонії). На сьогодні, окрім давньої книжки Ісаака, є ще кілька цікавих узагальнюючих досліджень цього регіону, серед яких я би виокремив працю грецького археолога Міхаліоса Тіверіоса⁷, тож лишається сподіватись, що питання взаємодії між різними групами північних греків дочекається свого дослідника.

Але і саме по собі питання формування циркумпонтійської єдності – складне і комплексне, адже воно включає в себе і культурні

та релігійні, і економічні, і політичні аспекти. Зараз я волів би бодай побіжно окреслити три з них.

Першим аспектом є ті передумови формування культурної (та релігійної) єдності понтійських апойкій, які формувалися безпосередньо в процесі колонізації басейну Чорного моря. І тут ми можемо констатувати, що для понтійського регіону ці передумови були навіть вагомішими, аніж для Великої Греції. У Південній Італії та Сицилії на початку колонізації домінували Халкіда та Коринф, які на той час були союзниками у великому міжполісному конфлікті, який традиційно датується кінцем VIII – першою половиною VII ст. до н.е. і який в літературі має назву Лелантської війни⁸. Халкідяни освоїли обидва береги Мессінської протоки, узбережжя Кампанії (в кооперації з малоазійськими Кумами) та північну частину східного узбережжя Сицилії (разом з накосцями), а коринфяни – південно-східну частину Сицилії з центром у Сиракузах. Та все ж у випадку Великої Греції формування «великогрецької» спільності були не настільки сприятливими, аніж для берегів Понту: і розрив союзу між Халкідою та Коринфом з наступним перманентним конфліктом між дориськими та халкідськими полісами в Сицилії, і наявність ахейської та спартанської колонізації у Тарентійській затоці зі своєю ідентичністю (чи своїми ідентичностями)⁹ суттєво ускладнювали процес формування «західногрецької» спільноти.

Натомість на берегах Чорного моря, попри більшу площу регіону та, відповідно, порівняно більшу кількість виведених туди апойкій (утім, правда, загалом менш потужних), склад останніх відрізнявся куди більшою гомогенністю, адже більшість із них була заснована лише двома полісами (або їхніми апойкіями в ході вторинної колонізації) – Мілетом та Мегарами (помітними винятками були хіба фокейський Аміс, теоська Фанагорія та Гермонасса, яка, за однією з версій, була заснована мітіленцями).

Варто наголосити, що як Мілет, так і Мегари, підтримували тісні зв'язки з власними апойкіями, причому не лише в економічній, а й у культурній та релігійній сферах, традиції метрополії мали суттєвий вплив і на формування суспільного устрою апойкій. Особливо добре це досліджено на прикладі Мілета завдяки класичній праці Норберта Ерхадта¹⁰, а також і низки пізніших дослідників, як-от Алана Грівза¹¹. Утім, і відносно Мегар існує низка подібних досліджень, серед яких варто виокремити праці Адріана Робу¹².

Окреме питання – це політичні взаємини між понтійськими полісами, досліджені загалом гірше, ніж економічні чи культурні. Йдеться не про окремі епізоди, а саме про створення цілісної картини

міжполісних (чи міждержавних) взаємин у басейні Чорного моря доримської доби. Річ у тім, що ця проблематика загалом користується меншою увагою дослідників, якщо порівнювати, припустимо, із питанням взаємин Афіні з полісами Понту Евксинського (особливо в добу афінської архе), або із взаємовідносинами греків з їх варварським оточенням. Звичайно, тут не йдеться про окремі епізоди, як-от військовий конфлікт між Візантією та Каллатісом у III ст. до н.е., залагоджений за допомогою Гераклеї Понтійської (така собі внутрішньомегарська історія)¹³, або про війну між Боспорським царством та Гераклеєю Понтійською, яка підтримувала Феодосію у її прагненні зберегти незалежність від боспорських тиранів у середині IV ст. до н.е.¹⁴ Але тут мова йде радше про сприйняття цих подій як окремих, відносно ізольованих епізодів, а не як частини динамічної системи міждержавних відносин у чорноморському басейні.

Нарешті, не можна не згадати про третю проблему – про питання формування внутрішньопонтійського ринку. Тут знов-таки дослідники загалом віддають перевагу вивченню торгівельних відносин з полісами басейну Егейського моря (а то й з Птолемеївським Єгиптом). Щоправда, в історіографії час від часу лунають заклики все ж спробувати бодай на якісному рівні визначити співвідношення торгівлі між центрами басейну Чорного моря та з контрагентами поза цим регіоном. Прикладом такої постановки питання є вступна стаття Вінсента Габріельсена та Джона Лунда до шостого випуску «Чорноморських студій», присвяченого питанням регіонального та міжрегіонального обміну в басейні Понту античної доби¹⁵. Утім, що характерно, більшість статей збірника все ж присвячена «зовнішнім» зв'язкам. І це при тому, що джерельна база поступово розширюється завдяки перш за все новим епіграфічним знахідкам. Раніше внутрішньопонтійські зв'язки простежувалися чи не виключно за даними археології, в першу чергу, поширення продукції в амфорній тарі з південного берега Чорного моря на захід і північ¹⁶. При цьому вчені часто якось сором'язливо обходили питання про те, а що ж саме постачалося в обмін на продукцію в амфорній тарі, бо давня відповідь «зерно» від кінця минулого століття вже не виглядає такою універсальною. Та останнім часом до даних археології почали долучатись відомості епіграфіки, як-от про вивіз рабів з Ольвії на Боспор ще в останній третині VI ст. до н.е.¹⁷, що дозволяє з оптимізмом дивитись у майбутнє, сподіваючись на подальше розширення джерельної бази. Тож дослідження економічних взаємозв'язків як ще одного, поряд з культурно-релігійним та

політичним, фактору зміцнення внутрішньопонтійських взаємозв'язків ще потребуватиме комплексного дослідження.

Окремою проблемою є специфіка понтійської екології: сприяла вона формуванню циркумпонтійської єдності чи навпаки? Складність питання стає особливо зрозумілою при порівнянні з «великогрецькою». Дослідники неодноразово відзначали, що узбережжя Південної Італії та Сицилії за ландшафтами та кліматом були чи не найбільше з усіх освоєних еллінами регіонів подібними на метрополію¹⁸. Натомість береги Чорного моря, по-перше, в ландшафтно-кліматичному відношенні є доволі мозаїчними і, по-друге, і клімат, і ландшафти значної їх частини якісно відрізняються від середземноморських. Прибережні райони Понту належать щонайменше до трьох основних зон: субсередземноморської (південна частина західного узбережжя Чорного моря і західна – південного); степову (від Добруджі до Прикубання) та понтійську (східна частина південного берега та Закавказзя). Клімат, рослинність та ґрунти двох останніх зон настільки суттєво відмінні від середземноморських, що їх освоєння потребувало від греків адаптації цілого ряду технологій – від аграрних до будівельних¹⁹. Але вплив екологічних факторів на формування північногрецької єдності – то окреме, геть не досліджене питання. Більше того: воно, здається, в історіографії навіть не ставилося.

Прагнення розглядати грецькі апоїкії басейну Чорного моря як певну єдність існували давно. Одним із яскравих підтверджень цьому є серія праць Центру досліджень Причорномор'я (The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies) в Орхусі, та й, зрештою, сам факт існування такого центру протягом 2002-2010 років. Серед його праць, окрім цитованого вище тому, присвяченого регіональним та міжрегіональним економічним обмінам, я б ще виокремив ще один, присвячений зустрічі культур та культурним ідентичностям у понтійському регіоні²⁰. Утім, сам зміст цих (як і інших) томів «Чорноморських студій» наочно демонструє, що внутрішньопонтійські зв'язки, якщо мова йде про міжеллінські, а не про греко-варварські, і досі аж ніяк не перебувають у центрі дослідницьких інтересів. І це доволі сильно контрастує з ситуацією на західному «фланзі» грецького світу, де різні аспекти міжполісних зав'язків (економічні, культурні, політичні) плідно досліджуються весь час від появи монографії Данбедіна і по сьогодні. Відповідно, питання про те, а чи існували не лише західні, а й північні греки, якимось зависає в повітрі. Лишається сподіватись, що певні зміни дослідницьких пріоритетів на фоні розширення джерельної бази дозволять у

майбутньому наповнити перспективний, на мою думку, термін «північні греки» реальним змістом. Або відкинути його, як нежиттєздатний.

-
- ¹ *Cartledge P.* Ancient Greece: A History in Eleven Cities. Oxford and New York, 2009.
 - ² *Dunbabin T. J.* The western Greeks : The history of Sicily and south Italy from the foundation of the Greek colonies to 480 b. c. Oxford, 1948.
 - ³ *Graham A. J.* The western Greeks // The Cambridge Ancient History. Vol III, Part 3. Cambridge, 1982. P. 163–195.
 - ⁴ *Manfredi V. M.* I greci d'Occidente. Milano 1996 (Друге видання – 2000 рік, третє – 2018).
 - ⁵ *Isaac B.H.* The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest (Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society, Volume: 10). Leiden, 1986.
 - ⁶ *Ibid.* P. XII.
 - ⁷ *Tiverios M.* Greek Colonisation of the Northern Aegean. // G. Tsatskhelidze (ed.), Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas, Volume Two. P. 1–154.
 - ⁸ Література про цю війну величезна і продовжує зростати. Утім, найфундаментальнішим дослідженням лишається давня праця Віктора Паркера: *Parker V.* Untersuchungen zum Lelantischen Krieg und verwandten Problemen der frühgriechischen Geschichte. Stuttgart, 1997.
 - ⁹ Про них див.: *Thatcher M. R.* The Politics of Identity in Greek Sicily and Southern Italy. Oxford, 2021.
 - ¹⁰ *Ehrhardt N.* Milet und seine Kolonien: vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen. (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, 206.) Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, 1983.
 - ¹¹ *Greaves A.* Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion // The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges (Black Sea Studies 6). Aarhus, 2007. P. 9–22.
 - ¹² *Robu A.* What's in a Name? Megarian apoikiai in the Black Sea: Common nomima and Local Traditions // Megarian Moments: The Local World of an Ancient Greek City-State. Teiresias Supplements Online, 1. Münster, 2018. Див. також монографію цього автора, третя частина якої присвячена мегарським інституціям у метрополії та колоніях: *Robu A.* Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin. Histoire et institutions. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien, 2014. P. 325–406. Можна згадати також присвячену мегарській колонізації монографію Л.А. Пальцевої (*Пальцева Л.А.* Из истории архаической Греции: Мегары и мегарские колонии. Санкт-Петербург, 1999).
 - ¹³ *Блаватская Т.В.* Западнопонтийские города в VII-I веках до нашей эры. Москва, 1952. С. 113-116; *Ager S. L.* Interstate Arbitrations in the Greek World,

-
- 337-90 B.C. (Hellenistic Culture and Society 18). Los Angeles, Oxford, 1997. P. 108–109.
- ¹⁴ *Burstein S. M.* The War between Heraclea Pontica and Leucon I of Bosphorus. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. 1974 vol. 23 iss. 4. P. 401–416.
- ¹⁵ *Gabrielsen, V., Lund, J.* Introduction // *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges...* P. 7–8.
- ¹⁶ Втім, що теж показово, у цитованому збірнику відомий дослідник амфорної тари Івон Гарлан присвячує свою статтю саме торгівлі між Синопою – одним з найбільших виробників маслинової олії на понті – та Середземномор'ям (*Garlan, Y. Échanges d'amphores timbrées entre Sinope et la Méditerranée aux époques classique hellénistique // Ibid.* P. 143–148.), лишаючи понтійський ринок поза розглядом.
- ¹⁷ *Vinogradov. Y. G.* The Greek Colonisation of the Black Sea Region in the Light of Private Lead Letters. // *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology.* Stuttgart, 1998. P. 160–163.
- ¹⁸ *Dunbabin T. J.* *The western Greeks...* P.V.
- ¹⁹ Про перші, див., зокрема: *Одрін О.В.* Адаптація технології землеробства грецьких колоністів до екологічних умов Північного Причорномор'я (кінець VII–VI ст. до н.е.)// *Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія.* К., 2010. С. 99–114.
- ²⁰ *Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence (Black Sea Studies 8).* Aarhus, 2008.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скрески типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518